

IRODALOM

Földrajzi Értesítő 2005. LIV. évf. 3–4. füzet, p. 207., 241., 264., pp. 456–459.

Knippenberg, H. (ed.): The Changing Religious Landscape of Europe. (*Európa változó vallási térszerkezete.*) – Het Spinhuis, Amsterdam, 2005. 218 p.

A közelmúltban megjelent könyv Reinhard HENKEL (Heidelberg–Zágráb) és HANS KNIPPENBERG (Amszterdam) professzorok által létrehozott, nemzetközi vallásföldrajzi munkacsoport 2004. áprilisi, Amszterdamban megrendezett konferenciájának előadásait tette közzé. A jelenleg angol, cseh, finn, francia, holland, lengyel, magyar, német, orosz és spanyol szakértőkből álló munkacsoport az elmúlt években Heidelbergben (2003), Amszterdamban (2004) és Prágában (2005) tekintette át Európa vallási térszerkezetének legújabb változásait, a vallásosság és a szekularizáció térbeli sajátosságait.

Az A/5-ös méretű, 46 táblázatot és 59 ábrát (túlnyomórészt térképet) tartalmazó, logikus felépítésű kötet törzsét képező (francia, brit, német, spanyol, holland, finn, lengyel, orosz, ukrán és cseh) ország-tanulmányokat HENKEL, R. és KNIPPENBERG, H. bevezető és összegző fejezete kerekezi. Ezekben a munkacsoport alapítói kiváló áttekintést adnak kontinensünk változó vallási térszerkezetéről, a szekularizáció és a vallási pluralizmus térbeli eltéréseiről.

A bevezetőben olvasható, hogy Európa jelenlegi vallási térszerkezete alapvetően a keresztény egyházszakadás (1054), a protestantizmus térhódítása, a „*cuius regio, eius religio*” elvet érvényesítő békeszerződések (1555, 1648) óta alapvetően nem változott, legalábbis a nyugati kereszténységhez tartozó területeken. Az elmúlt két évszázadban a felvilágosodás, a polgári forradalmak, a szocializmus, kommunizmus eszméinek, az állam és egyház szeparálásának köszönhetően elsősorban a szekularizáció, a felekezet nélküli népesség arányának növekedése, az 1960-as évektől kezdve még a nem-keresztény (pl. muzulmán, hindu, buddhista, szikh vallású) ázsiaiak, afrikaiak millióinak fokozódó bevándorlása és az őshonos európaiak egy részének vallási pluralizációja is módosította, helyenként számottevően a kontinens vallási térszerkezetét.

Az 1980-as évekig a vallásszociológusok többsége a nyugat-európai megfigyeléseik alapján, MAX WEBER óta még a szekularizáció feltartóztathatatlanságáról, a vallás teljes eltűnéséről beszéltek. Később egyre többen vélték úgy, hogy a vallás jelentősége nem fog elenyészni, a népesség nem lesz kevésbé vallásos, legfeljebb csak „egyháziassága”, az egyházakhoz való kötődése fog csökkenni („*believing without belonging*”).

A gazdasági, politikai és kulturális szempontból is vizsgálható, rendkívül összetett szekularizáció folyamatát ma is sokan eltérően, gyakran ellentétesen ítélik meg. Ez nem is csoda, hiszen napjainkban Földünk népességének a valláshoz, egyházakhoz való viszonyában ellentétes tendenciák figyelhetők meg. A fejlett Nyugat protestáns kultúrájú államaiban a szekularizáció folytatódásának, a hajdani kommunista ideológiájú országokban (különösen ott, ahol a nemzeti identitás alapjául valamely nemzeti egyház szolgál) vallási újjászületésnek, egyesek szerint „deszekularizációnak” lehetünk tanúi. Az elmúlt évtizedekben megindult globalizáció és velejárói, következményei (pl. a népesség, pénz, áruk, eszmék világméretű áramlása) miatt maga a vallás is globalizálódik, az európai társadalmak vallási szempontból egyre inkább pluralizálódnak. Ez a folyamat egyre inkább aláaknázza az állam-egyház hagyományos európai modelljét, a területhez kötött „nemzeti egyházakat”, általában a vallások korábbi területiségét.

A bevezető fejezet íróinak fentiekben vázolt, fő gondolatait követően logikusan adódott az a törekvés, hogy a vallási térszerkezetet, a népesség vallásosságát alakító, egymással versengő „globális” és „nemzeti, helyi” folyamatok néhány, a téma szempontjából jellegzetes európai ország esetében is bemutatásra kerüljenek. A szerkezetileg hasonló felépítésű ország-tanulmányok alapvetően 3 fő témakört járnak körül: a népesség vallási, felekezeti összetételének történeti változása; a vallási térszerkezet és az állam-egyház, ill. állam-vallás kapcsolatának változása és jelene.

Jean René BETRAND (Le Mans) és Colette MULLER (Caen) Franciaország területére vonatkozóan mutatják be különböző egyházi és szociológiai felmérések alapján a népesség becstelt vallási megoszlását, a szekularizáció felgyorsulását, továbbá a felekezeti hovatartozás „látható jegyei” (pl. hittanra járók, egyházaknak adományozók, zárandoklók, egyházi sajtók, szervezetek, épületek, rendezvények) alapján a felekezeti térszerkezetet. Vizsgálatuk azért is érdekes, mert egy olyan országra vonatkozik, ahol már 1905-ben megtörtént az állam és egyház szétválasztása, és már 1872 óta nem kérdezik a népszámlálások a felekezeti hovatartozást. A szerzők rámutatnak: főként a népesség 70%-át tömörítő, történelmi egyházakat sújtó „elegyházatlanodás”, „elvilágiasodás” ellenére, és jórészt a nagyarányú nem-keresztény (többnyire afrikai muzulmán) alapvetően városokba irányuló bevándorlás eredményeként jelentős vallási pluralizáció figyelhető meg.

Ceri PEACH (Oxford) tanulmányából megtudhatjuk, hogy a 20. sz.-i szekularizáció ellenére az Egyesült Királyság lakóinak közel 72%-a még mindig kereszténynek vallja magát. Az 1851 óta első olyan a népesség vallási hovatartozására is rákérdező (2001-es) népszámlálás szerint a lakoságnak csupán 23%-a nem vallásos vagy ismeretlen vallású, holott azok aránya, akik soha vesznek részt istentiszteleten 49%. Az évtizedek óta csökkenő arányú keresztények körében a római katolikusok lélekszáma a 20. sz.-ban megduplázódott. A vallási struktúra legfeltűnőbb változásának az ázsiai muzulmánok, hinduk, buddhisták 1950-es évektől felgyorsult bevándorlása tekinthető, melynek következtében országos arányuk 2001-ben megközelítette az 5%-ot.

HENKEL, R. szerint Németország területén az evangélikus és római katolikus egyház 1950-ben még 94%-os dominanciája a 20. sz. második felében a világszerte érvényesülő szekularizáció, individualizáció következtében végérvényesen megszűnt. Az „elegyházatlanodás” különösen drámai módon zajlott le a volt NDK területén, ahol az evangélikus hívők aránya 1950 és 1997 között 80,5%-ról 10,5%-ra zuhant. Jelenleg Németország K-i tartományaiban a nem vallásosok, ÉNy-i és középső területein még az evangélikusok, D-en és Ny-on a római katolikusok dominálnak. A nagyvárosokban a felgyorsult szekularizáció jelensége mellett a bevándorolt vallások (főként muzulmánok) és a vallási pluralizáció részeként az új német keresztény (pl. evangélikus vagy pünkösdista-karizmatikus) közösségek térhódítása, általánosságban a modern német „vallási piac” nagy veszteségeinek számító történelmi egyházak „duopóliumának” megszűnése feltűnő.

Spanyolország területén 1475 és 1975 között a spanyol, keresztény és római katolikus fogalmak szinte egymás szinonimáinak számítottak az állam és egyház rendkívül szoros összefonódása miatt – erre mutatott rá Ana Olivera POLL (Madrid) és Cathelijne DE BUSSEER (Amszterdam). Annak ellenére, hogy a spanyol népességnek 80%-a még mindig római katolikusnak vallja magát, már csak 25%-uk vesz részt hetente istentiszteleten és 12%-uk (főként fiatalok) kifejezetten nem vallásosnak tartják magukat. A szekularizáció jelensége különösen az iparilag fejlett területeken, elsősorban Katalóniában feltűnő mértékű. A katolikus egyház dominanciájának végét jelzi nem csupán a fiatalok szekularizációjának felgyorsulása, hanem a bevándorolt vallások hívői lélekszámának gyors növekedése, az iszlám fél évezred utáni visszatérése és a vallási pluralizáció is.

KNIPPENBERG, H. szerint a 19. sz. végén elkezdődött, főként a protestánsokat, majd az 1970-es évektől a katolikusokat is érintő szekularizáció miatt ma Hollandia a világ egyik leginkább elvilágiasodott országa, ahol a népesség 61%-a egyik felekezethez sem tartozik. Az ország DK-i részén még a katolikusok, ÉNy-i és Ny-i területein viszont már a nem vallásosok dominálnak, a közöttük lévő átmeneti zónában („Biblia övezet”) az ortodox protestánsok koncentrálnak. 1971 és 2000 között a protestánsok aránya 34,9%-ról 16%-ra, a katolikusoké 40,5%-ról 17%-ra csökkent, míg

ez alatt a (főként török, marokkói, surinami) vendégmunkások és családtagjaik, majd újabban az ázsiai menekültek bevándorlásának köszönhetően a muzulmánok lélekszáma már meghaladta a 900 000-et. Az elmúlt években a globális iszlám terrorizmus veszélye, a több mint 450 új mecsetet építő hollandiai muzulmánok szegregált életmódja, egyre feltűnőbb jelenléte a muzulmánok és nem muzulmánok közötti társadalmi konfliktusokat, a vallás jelentőségének újjáéledését eredményezte ebben a rendkívül elvilágiasodott társadalomban is.

Petri RAIVO (Joensuu) tanulmányából megtudhatjuk, hogy Finnország lakosságának 85,2%-a még mindig evangélikusnak vallja magát, de csak 45%-uk vallásos. A „lutheri hit” (mint „civil vallás”) sokkal inkább a finn nemzeti identitás része, mint hitbéli meggyőződés kérdése. A másik nemzeti egyház a népesség 1,1%-át tömörítő Finn Ortodox Egyház, mely a történelmi orosz hatásoknak köszönheti létét. Az említett két egyház rovására a 20. sz. második felében egyre inkább megfigyelhető volt a vallási pluralizmus (új protestáns, bevándorolt muzulmán közösségek létrejötte, megerősödése) és a fokozódó szekularizáció. Jelenleg az ország népességének 12,6%-a (főleg városiak és fiatalok), a fővárosnak, Helsinkinek negyede nem tartozik egyik felekezethez sem.

Elżbieta BILSKA-WODECKA (Krakkó) tanulmánya arra mutat rá, hogy Lengyelország mindenkor területe etnikai-vallási szempontból 1945 előtt Európa egyik legtarkább régiója volt, viszont a háború után – az etnikai tisztogatások, kényszermigrációk következtében – már az egyik leghomogénebb országának számított. (Jelenleg az ország népességének 89,9%-a a római katolikus egyház híve, mely évszázadok óta a szomszédos, evangélikus német és ortodox belarusz, orosz környezetben a lengyel etnikai identitás, a kommunizmus idején a demokratikus ellenzék oszlopának számított. Ennek is köszönhető, hogy az elvilágiasodás, a szekularizáció mértéke, a nem vallásos, ateista népesség aránya (7,8%) nemzetközi viszonylatban még mindig kivételesen alacsonynak számít. A vallási pluralizmus első jelei mutatkoznak ugyan, de az új vallási mozgalmak, a nem őshonos egyházak híveinek aránya még mindig 1% alatti.

Az Orosz Föderáció területén a kommunista Szovjetunió több mint hét évtizedes ateista ideológiája, az államilag irányított szekularizáció ellenére a 141 milliós népességnek csupán fele számít nem vallásosnak, ateistának – állítja Igor KOTIN (Szentpétervár) és Alexey KRINDATCH (Berkeley, USA). A szovjet állam és ideológia összeomlását követően a kivételesen soknemzetiségű és vallású Oroszországban is vallási újjáéledés volt megfigyelhető, ahol a szekularizált állam csupán négy történelmi vallást (orosz ortodoxiát, iszlámot, buddhizmust és judaizmust) támogat hivatalosan.

Földünk legnagyobb államában ma a vallásosság inkább felekezeti kötődést, mint tényleges hitet jelent („*belonging rather than believing*”), hiszen az etnikai identitás alapját már a szovjet időben is az adott egyházzal való kötődés képezte (pl. orosz = ortodox; tatár, baskír, csecsen = muzulmán; burját = buddhista). A lakosság ma is leginkább az egyházakban bíz (52%), mint a kormányban (10,8%), vagy a politikai pártokban (7,3%). Az oroszok többsége számára a hagyományos vallási formák és intézmények már elvesztették jelentőségüket. Ennek megfelelően az 1991 utáni ideológiai vákuumban érthető, hogy az orosz „vallási piacon” miért érnek el olyan számottevő sikereket az új vallási mozgalmak (pl. neo-protestánsok, Krisna-hívők, mormonok, jehovisták).

A másik hajdani szovjet tagköztársaság, Ukrajna esetében a hét évtizedes ateista propaganda a mai népességnek csupán harmadát tette nem vallásossá – mutat rá KKRINDATCH. 1989 után az 1946-ban likvidált, a nyugat-ukrán etnikai identitás, nemzeti függetlenség és antikommunista ellenállás oszlopának számító görög katolikus egyház gyorsan újjászületett. A korábban egységes ortodox egyház pedig három, egymással rivalizáló, ellenséges egyházra bomlott (Ukrán Ortodox Egyház-Moszkvai Patriarchátus, – Kijevi Patriarchátus, Ukrán Független Ortodox Egyház). Az 1944-ben Közép-Ázsiába deportált krími tatárok visszatérésevel pedig az iszlám is számottevően tarkította az ország vallási arculatát.

A vallásosság és a vallási struktúra alapján Ukrajna – a népesség etno-kulturális identitásában, politikai magatartásában is megnyilvánuló – közismerten két (egy Ny-i és egy K-i) részre tagolódik. A nem vallásosok aránya Ny-on (hasonlóan Lengyelországhoz) 8–10%, K-en 45%. A hí-

vők Ny-on 61%-ban görög katolikusok, 35%-ban ortodoxok, míg K-en csaknem mindannyian ortodoxok. Az egyházi hovatartozás itt sem feltétlenül az egyéni vallásos hitet, hanem a személy etno-kulturális identitását és politikai orientációját tükrözi.

Tomáš HAVLIČEK (Prága) szerint a kommunista diktatúra által támogatott és felgyorsított szekularizáció eredményeként azok aránya, akik valamely felekezethez kötődnek 1950 és 2001 között 93,9%-ról 31,8%-ra zuhant. A magukat vallásosnak vallók Kelet-Morvaországban és a Cseh-Morva-dombság területén még a helyi lakosság többségét alkotják. Ezzel szemben az 1945-ig németek lakta területeken („Szudétavidéken”), az észak-cseh iparvidéken és nagyvárosokban arányuk 20–30% alatt marad. Annak ellenére, hogy itt, a világ egyik leginkább szekularizált társadalmában a vallási intézmények társadalmi jelentősége, szerepe egyre inkább elenyészik, a népesség többsége hisz istenben, vagy valamilyen természetfeletti erőben.

Napjainkban a vallás jelentősége világszerte nő, csak úgy, mint Földünkön a vallásosak aránya (1990–2004 között 79,2%-ról 85,6%-ra). A könyvben ismertetett országok példája alapján úgy tűnik, mintha Európa, vagy legalább is az Európai Unió területe lenne a kivétel, ahol a szekularizáció (különböző mértékben, de) tovább folytatódik. A Nyugat-országokban a történelmi egyházakat sújtó „elegyházatlanodás” következtében „*believing rather than belonging*” (többen hisznek, mint amennyien egyházhoz tartoznak) elve, míg Európa K-i felében, ahol sok esetben az etnikai identitás alapja a valamely egyházhoz való kötődés, inkább a „*belonging rather than believing*” (többen tartoznak egy egyházhoz, mint amennyien hisznek) elve érvényesül.

Mindent egybevetve a recenzens nagy örömmel gratulálhat a szerkesztőnek és a szerzőknek, hiszen olyan angol nyelvű, világszerte könnyen elérhető, élvezetesen olvasható könyvet volt szerencséje ismertetni, amely igazán kiváló áttekintést ad kontinensünk vallási térszerkezetének változásairól, jelen állapotáról, a szekularizáció és vallási pluralizmus általános jelenségéről. Ennek megfelelően nyugodt szívvel ajánlhatja nem csupán a témakör szakértőinek, a vallásföldrajzosoknak, hanem mindazoknak is akik érdeklődnek Európa változó vallási arculata iránt.

KOCSIS KÁROLY